

Izvorni znanstveni rad

UDK 316.356.4 (73)(091) 32-05 Jefferson, T.

O "herojima" i o postanku Sjedinjenih Američkih Država

DRAGO ROKSANDIĆ*

Sažetak

Autor problematizira porijeklo i smisao interesa za Jeffersona u suvremenoj američkoj kulturi. Taj je interes utemeljen, prije svega, u američkoj romantičnoj nacionalnoj ideologiji. Njezin je središnji sastojak mit o revolucionarnom stvaranju američke nacije koje su izvršili "očevi-utemeljitelji", nekolicina naglašeno individualističkih, herojskih ličnosti. Među njima, Jefferson se smatra najvećim romantičarem i individualistom koji najbolje utjelovljuje taj mit. Autor zaključuje da specifičnost stvaranja američke nacije omogućuje Amerikancima kao i posebnim kolektivnim entitetima unutar američke kulture da interpretirajući Jeffersona uvijek iznova stvaraju svoj kolektivni identitet.

Minule godine obilježena je 250. obljetnica rođenja *Thomasa Jeffersona* (1743.-1826.). U nas su i među obrazovanijima razmjerno rijetki oni koji će ga uvrstiti čak i u popis deset najznačajnijih ličnosti američke povijesti. U Sjedinjenim Američkim Državama, naprotiv, odnos prema njemu redovito je i u elitnoj i u pučkoj kulturi mnogo više od izraza simpatije ili čak stava spram jednoga od neospornih "očeva-utemeljitelja" (*founding fathers*) "američke nacije". U američkom je društvu, ne samo danas, Jefferson jedan od najuočljivijih simbola prepoznavanja vlastitog identiteta. Povjesničarka *Joyce Appleby* izrazila je nedavno to shvaćanje na sljedeći način: "Već mnoge godine, poticana zbiljskom radoznalošću, izrezujem iskaze o Thomasu Jeffersonu iz članaka u pučkim glasilima. Što je to u Jeffersonu, pitam se, što ga tako moćno vezuje sa svakim naraštajem Amerikanaca? Kako to da njegove ideje mogu zadržati svoju životvornost u promjenljivim tokovima našega javnog života? Zašto je Jefferson jedini predsjednik od čijeg se imena oblikuje pridjev općenito prihvaćenog značenja. Riječi "Washingtonian", "Jacksonian", "Wilsonian" upućuju nas na politički režim prošlosti. Jedino je "Jeffersonian" u opticaju u današnjem

* *Drago Roksandić*, docent Filozofskog fakulteta u Zagrebu na predmetu Opća povijest novoga vijeka, Odsjek za povijest.

razgovoru".¹ Da ne bude nesporazuma J. Appleby, jedna od vodećih ličnosti suvremene američke historiografije, daleko je od apologije američke povijesti u stilu trivijaliziranog "*E pluribus unum*", tako da ni ovaj iskaz o Jeffersonu nema smisao koji se možda nadaje "na prvi pogled".² U njezinu slučaju, kao i u slučaju mnogolike američke intelektualne zajednice općenito, da trenutno izostavimo pitanje pučkih predodžbi, odnos prema Jeffersonu je, uostalom, sve prije nego neprijeporan. Kao što i odnos te zajednice prema vlastitoj zemlji, njezinoj prošlosti i budućnosti, "danas", vjerojatno više nego "jučer", počiva na brojnim upitnostima, dvojabama i razlikama, ni odnos spram Jeffersona nije, niti može biti, jednodimenzionalan. Dovoljno je i ovlaš prelistati bibliografije radova o njemu u posljednja dva stoljeća, u kronološkom redosljedju, pa se uvjeriti, već prema naslovima tekstova, koliko je svako razdoblje američke povijesti na "vlastiti" način mislilo o "jeffersonovskim" temama i sporilo se o njima. Otuda je duhovno i važnije razumjeti u čemu je smisao današnjeg, suvremenog interesa za Jeffersona u američkoj kulturi i posebno - historiografiji, te čime se on u povijesnoj perspektivi uistinu "izdvaja" na način koji sugerira i citirana autorica.

* * * * *

Simboli "Jefferson" i "očevi-utemeljitelji" ipak su asocijativno nerazlučivi. Jedno od važnih izvorišta "reproduktivne" moći američke nacionalne ideologije, u dugom povijesnom trajanju, nesumnjivo je i spomenuta sintagma "očevi-utemeljitelji".³ Kolektivnost političke volje i umijeća koju sugerira u prividnom je nesuglasju s individualizmom u kojem je amerikanizam, kao nacionalna ideologija, uočljivo ukorijenjen. S tipološkog stajališta, mit o nastanku nacije u američkoj nacionalnoj ideologiji uistinu je apartan. Tim više što se radi o naciji stvorenoj revolucijom. Za razliku od francuskog i nekih drugih slučajeva, američka nacija nastaje revolucijom koja "ne jede svoju djecu", unatoč uočljivim razlikama među "očevima-utemeljiteljima" o bitnim pitanjima toga doba. Dakako, riječ je o nacionalnoj ideologiji. Riječ je o tome da njezin "kolektivizam" ne niječe, nego upravo obrnuto, naglašava individualne osobnosti, identitete, svjetonazore, interese svakoga od "očeva-utemeljitelja". Jefferson je vjerojatno

¹ J. Appleby, "Jefferson and His Complex Legacy" u: Peter S. Onuf (ur.), *Jeffersonian Legacies*, The University Press of Virginia, 1993, 1 (dalje: "Jeffersonian Legacies").

² Pišući nedavno o mogućim putevima izlaska iz tradicionalne američke historiografije i o njezinim budućim komunikacijama sa svjetskom historiografijom, J. Appleby ustvrđuje: "Možda možemo misliti o multikulturalizmu kao o pozivu da uočimo ono što je uvijek tu - zbrkana prošlost međuovisnih i uveliko različitih naroda oblikovana posljedicama pet stoljeća međusobnih utjecaja u Novom Svijetu. *E pluribus unum* je ideal, a ne opis američkog života u bilo koje doba. Oslobođeni toga ograničavajućeg ideološkog imperativa, možemo krenuti u ponovno otkrivanje povijesne raznolikosti u našoj prošlosti." (J. A. "Recovering America's Historic Diversity: Beyond Exceptionalism", *The Journal of American History*, September 1992, 431).

³ Posebno vidjeti: Douglass Adair, *Fame and the Founding Fathers*, Norton, 1974.

najveći romantičar među njima, a istovremeno vjerojatno, uz sav svoj naglašeni "amerikanizam", najveći Evropljanin. Dakle, uza sve misaone uzlete i strasti, on je i inkarnacija skepse prema ideji "prevrata" u povijesti.

Neopterećena sudbonosnošću pitanja o nacionalnom "prapočelu" (premda suočena s ništa manje "ugodnim" pitanjima o "stvaranju nacije"!), američka povijesna svijest i historiografija kontinuirano uživaju "povlasticu" da se pitaju o "očevima-utemeljiteljima" u osobnom i generacijskom smislu, kao o ljudima čiji su identiteti mnogostruko provjerljiviji, nerijetko u domaćaju iskustveno spoznate izvjesnosti, ali i da, birajući "tip" "oca-utemeljitelja", uvijek iznova "kreiraju" i američku povijest i svoj amerikanizam, čineći to na način koji većina evropskih historiografskih tradicija u načelu ne prihvaća. Otuda i tradicionalni američki mit o vlastitoj povijesnoj "posebnosti" (exceptionalism) - inače uočljiv u gotovo svim nacionalnim mitovima i ideologijama te koji u svojim isključivim izvođenjima može voditi i do tipično romantičarske predodžbe o "božjem narodu" - u američkom slučaju često nije lišen "ljudsko-herojske" dvostranosti povijesnog iskustva i mišljenja. Uostalom, rijetko gdje danas, kao u američkoj historiografiji, prestižni liberalni povjesničari, poput *G. Himmelfarb*, tako dosljedno zastupaju koncept "herojskog" u povijesti.

Granica između "ljudskog" i "herojskog" u takvoj je tradiciji uvijek fluidna. U samom američkom društvenopovijesnom iskustvu, u biti lišenom staleške baštine, s duboko ukorijenjenom sviješću o "nastajanju" nacije na otvorenim putovima vertikalne i horizontalne pokretljivosti mnogolikog stanovništva, i prožimanju "elitnog" i "pučkog" kakva evropska zapadna tradicija ipak ne pozna, poimanje "herojskog" vrlo je blisko onome što je Jefferson nerijetko imenovao "prirodnoaristokratskim".

Usmeni izvori za američku povijest i danas se nadmeću s pisanima, kao što se i interpretacijske tradicije učene kulture, ukorijenjene na sveučilištima, nadmeću s pučkima, ukorijenjenima ponajviše u moćnim sustavima masovnih medija. S druge strane, "očevi-utemeljitelji" - *Franklin, Washington, Jefferson, Madison, Hamilton i John Adams* - već u izvornoj, povijesnoj dinamici međusobnih odnosa, uvijek prepoznatljiv u mnogobrojnim očitovanjima ljudskih vrlina i mana, upravo iz takva kontinuiteta predodžbi o američkoj kulturi, na još jedan način trajno "obvezuju" i tumače i tumačenja baštine u američkim društvenim i humanističkim znanostima. "Psihohistorija", "socijalna historija" i "kulturna historija" u Amerikanaca - za razliku od baština brojnih evropskih naroda, koje su toliko ukorijenjene u političkom, ratnom ili državnom pravnom konstruiranju vlastitih nacionalnih identiteta i njima primijerenom znanstvenom diskursu - izviru i kao znanstveni imperativi iz "naravi" usmene i pisane "kolektivne memorije". Otuda odnos prema "očevima-utemeljiteljima" u načelu nije odnos svetačkog štovanja, već ljudskog prepoznavanja. Prepoznavanja koje znači i svakodnevicu, ali i (američki) san, odnosno, vjeru u traganje za ljudskom srećom. Upravo je s tog stajališta Jefferson u velikoj prednosti pred drugim "herojima" u samoj američkoj povijesti jer je upravo on mnogo više nego bilo tko drugi iz "utemeljiteljskog" kruga povijesno relativizirao djelo svoje generacije. Čovjekova prirodna prava Jefferson, naime, uvijek iznova promišlja u određenom povijesnom vremenu i prostoru i otuda izvodi i neotuđivost generacijskih prava, s dalekosežnim posljedicama, što je i u najnovijim istraživanjima iznova uočeno: "Zemlja, naglašavao je Jefferson, pripada živima; nijedan naraštaj ne smije

obvezivati sljedeći, bilo javnim dugom, bilo nepromjenljivim ustavom".⁴ Drugim riječima, ljudi nisu "podanici" baštinjene povijesti, oni povijest stvaraju. Istovremeno je Jefferson više nego drugi "očevi" olakšao i "antropološko" uočavanje vlastitog životnog iskustva, izvodeći iz prirodnog prava shvaćanje "prirodne aristokracije": "Povlastice aristokracije bogatstva ... trebaju biti uništene da bi otvorile put aristokraciji vrline i talenta..."⁵ Generacijska "ciklična teorija" koja ipak ne iznevjerava ideju napretka u povijesti, dakle, olakšava da svaki naraštaj Amerikanaca na različite načine i u Jeffersonovu životu pronalazi pitanja i nadahnuća u vezi sa ljudskim situacijama - uspjesima i neuspjesima, idejama i strastima, realnostima i aspiracijama, idealizmima i pragmatizmima, moralnim imperativima i ljudskim dvojabama itd.

Osim toga, Jefferson je malo što objavio za svoga života, a i ono što mu se tradicijski pripisuje, predmet je bezbrojnih osporavanja, koja su dijelom započela još dok je bio živ.⁶ Njegov povijesno stvarani javni prestiž uveliko potječe iz njegove naknadno otkrivane i još uvijek kontroverzne privatnosti, upravo nasuprot njegovim uvjerenjima o odnosu javnog i privatnog "self", iznova iz njegove ljudske, historijskoantropološke prepoznatljivosti.⁷

Na njegovu grobu, na padini Monticella, u Virginiji, na jednostavnu kamenom, klasicistički oblikovanom obelisku, uklesan je epitaf koji je sam sročio: "Here was buried Thomas Jefferson, Author of the Declaration of American Independence, of the Statute of Virginia for religious freedom, and the Father of the University of Virginia". (Ovdje leži Thomas Jefferson, pisac Deklaracije o američkoj nezavisnosti, Virginijskog statuta o slobodi vjeroispovijesti i otac Sveučilišta Virginija.)⁸ Izvjesno je da je status najpoznatijeg pisca Deklaracije

⁴ Išao je tako daleko da je izračunavao trajanje generacijskih ciklusa, došavši do devetnaest godina, inzistirajući da bi nakon toga svaki ustavni poredak morao "isteci". (Merrill D. Peterson, *Thomas Jefferson. A Reference Biography*, Charles Scribner's Sons, 1986., 52)

⁵ Gordon S. Wood, "The Trials and Tribulations of Thomas Jefferson", u: *Jeffersonian Legacies*, 403.

⁶ Najopsežnije i s kritičkog stajališta najpouzdanije izdanje Jeffersonovih spisa, koje je kao projekt još daleko od svoga kraja, obično se citira kao Boydovo (Julian P. Boyd et al., eds., *The Papers of Thomas Jefferson*, 24 vols., Princeton, N.Y., 1950.). Budući da njime još nisu pokriveni brojni uveliko istraženi periodi i djela, nužno je upotrebljavati i ranija izdanja, među kojima su najvažnija Fordovo ili "Federal Edition" (Paul Leicester Ford., ed., *The Works of Thomas Jefferson*, 12 vols., New York, 1904-5) i L&B-o (Andrew A. Lipscomb i Albert Ellery Bergh, eds., *The Writings of Thomas Jefferson*, 20 vols., Washington, D.C., 1903-4). Među jednosveščanim izborima vjerojatno je najbolji Petersonov (Thomas Jefferson, *Writings*, ed. Merrill D. Peterson, New York: Library of America, 1984, 1604), koji uz ostalo ima i vrlo sadržajno kazalo.

⁷ Dumas Malone je pisac šestosveščanskog djela *Jefferson and His Time* (Boston, 1948-81), najpouzdanijeg vodiča kroz Jeffersonovu biografiju. Među najnovijim vrednovanjima njegova opusa vrijedi upozoriti na navedene *Jeffersonian Legacies* Petera S. Onufa (ur.).

⁸ Susan R. Stein, *The World of Thomas Jefferson at Monticello*, New York, 1993., 118.

ono po čemu ga najbolje znamo, ali je pitanje je li to i ono po čemu on traje na način o kojem govori J. Appleby. Uostalom, najnoviji radovi o Deklaraciji iznova potvrđuju koliko je "vječno" pitanje "autorstva" uistinu mnogoslojno te koliko je ograničeno rješivo na razini eruditske analize, tako da i u Jeffersonovu slučaju ostaje bitno pitanje one interpretacije koja omogućuje razumijevanje njegova sudjelovanja u poduhvatu koji nesumnjivo ima i konkretnohistorijske i epohalne konotacije te koji je i danas povijesno otvoren.⁹ Prema Jayu Fliegelmanu, Deklaracija je nadasve čin "izvedbene uvjerljivosti" (*performative persuasion*), dokaz "konsenzusa" kao "kulturnog ideala", otuda i čin "oratorske revolucije", odnosno pronalaženja "prirodnog jezika".¹⁰ Drugim riječima, Deklaracija je pisana da bi bila izgovarana, govorno posredovana, da bi komunicirala ne samo s razumom nego i osjećajima onih kojima je bila namijenjena, ukratko, s ljudskim "karakterima" u američkom ambijentu. Zato i nije dovoljno istraživati je kao akt intelektualne ili političke povijesti. U tom istraživačkom obzorju ona čak nije ni shvatljiva. Uistinu je intrigantno zašto Fliegelman previda da upravo takav njegov pristup iziskuje reinterpretaciju drugog jednog vida Jeffersonove ostavštine, nerijetko banaliziranog, ali nesumnjivo neizbježnog u izvedenom tumačenju Deklaracije, a to je već spomenuta "težnja za srećom" (*the pursuit of happiness*).¹¹ U sjeni pitanja koliko je Jefferson individualist u Lockeovu smislu, a koliko filozof osjećajnog morala u Hutchesonovu, ostaje otvorenom rasprava o idejama "težnje za srećom", u obzorju "prirodnog moralnog čuvstva" i ljudske "slobode", kao središnjim njegovim doprinosima utemeljenju trajne vrijednosti Deklaracije, odnosno, prepoznatljivosti Jeffersona i krajem 20. stoljeća.

Koliko god ga se kontinuirano nastojalo duhovno reducirati na kategorije "zdravog razuma" (*common sense*), već njegov "Dijalog Glavc i Srca" (*Head and Heart dialogue*), napisan u Parizu 1786. godine kao pismo Mariji Cosway, svjedoči, uz mnoge druge, manje sugestivne spise, da je Jefferson čovjek i razuma i osjećaja, prosvjetiteljstva i predromantizma, tj. da je daleko od onoga što su već njegovi suvremenici podrazumijevali pod pojmom "ideolozi".¹²

Možda je baš zato njegovo razlikovanje "javnog" i "privatnog" izrazito kontroverzno već od njegova doba, ostajući takvim do danas. Vlastita "težnja za srećom" sukobljavala se sa spoznajom da su "javna služba i privatna bijeda

⁹ Vidjeti: Jay Fliegelman, *Declaring Independence. Jefferson, Natural Language and the Culture of Performance*, Stanford University Press, 1993.

¹⁰ Nav. dj., 189.

¹¹ Među piscima koji se u novije vrijeme bave navedenim pitanjem, vrijedi upozoriti na Garrya Willsa (*Inventing America. Jefferson's Declaration of Independence*, Vintage Books, 1979., 240-255).

¹² "Dialogue between my Head and my Heart" u: Thomas Jefferson. *Writings* (Merrill D. Peterson, ed., The Library of America, 1984., 866-877).

međusobno nerazlučivo povezani" (1782.). Čitav njegov život, počevši od isključivanja slugu iz blagovaonice kada bi počinjao "konverzirati" i navlačenja neprozirnih zavjesa preko prozora u Monticellu, do ustrajnih dugogodišnjih napora da na svakom koraku u svom životu razluči javno od privatnog, priskrbili su mu još za života privatno nezaslužene, a javno neizbježne konstruirane skandale poput onog o ljubavnoj vezi s vlastitom ropkinjom Sally Hemmings.¹³

Do danas je priča o njoj dobila, u usporedbi s obzorjem u kojem je nastala, upravo fantastične razmjere u uočljivo različitim pučkim tradicijama američkog Juga i u teško preglednoj stručnoj literaturi - u kojoj se sa sve većom erudicijom sve teže dopire do "slučaja", ali se zato na različite načine rješavaju i najkontroverznija pitanja multikulturene prošlosti i budućnosti SAD-a. Izvjesno je da se brojna od tih pitanja "prelamaju" na Jeffersonu baš zato što je u pitanju pisac Deklaracije o američkoj nezavisnosti! Suočena s novim povijesnim izazovima, malo koja nacija neće se vraćati onome što je u kolektivnu sjećanju zaključeno kao njezin autentični izvor. S druge strane, s duboko ukorijenjenim skepticizmom, ista ta kultura "zna" da je građanin Thomas Jefferson isuviše slab a da bi podnosio težinu svih disputa u kojima je svjedok i jamac. Nasuprot i te kako živoj "herojskoj" percepciji Jeffersona, u suvremenoj američkoj historiografiji sve je ukorijenjenija i jedna druga, historijskoantropološka, u kojoj je Jefferson prije svega čovjek svoga doba i u kojoj je i priča o Sally Hemmings prije svega dokaz o njegovoj "iznimnoj", nadamo se da neće biti patetično reći, američkoj ljudskosti.

¹³ Vidjeti: John Chester Miller, *The Wolf by the Ears. Thomas Jefferson and Slavery*, The University Press of Virginia, 1991., 154-160, 162-176. Oprečnu interpretaciju zastupa, npr., Fawn Brodie (*Thomas Jefferson: An Intimate History*, New York, 1974.).

Crni Amerikanci upravo posljednjih godina stvaraju svoje vlastite interpretacije američke povijesti, ukorijenjujući ih više nego bijeli sunarodnjaci na metodama usmene historije, dakle, u gradi onkraj ("bijelih") pisanih izvora. Negdašnje "avanture" bijelih plantažera s crnim ropkinjama danas su jedan od glavnih argumenata protiv segregacionističkih historijskih antropologija pa i mnogo više od toga. Sam sam bio svjedokom jednog susreta bijelih i crnih Jeffersovaca na Monticellu, ljeta 1993. godine, na kojem se raspravljalo, pored ostalog, kako iskoristiti izvore usmene historije za rekonstrukciju povijesti južnjačkih plantaža.

Drago Roksandić

ON "HEROES" AND THE CREATION OF THE UNITED STATES OF AMERICA

Summary

The author deals with the origin and the significance of the interest in Jefferson in the contemporary American culture. That interest is mostly rooted in the American romantic national ideology. Its central component is the myth of the revolutionary creation of the American nation carried out by the founding fathers, a few extremely individualistic, heroic personages. Among them, Jefferson is considered to be the most romantic and individualist embodiment of that myth. The author suggests that the particular way in which American nation was built enables Americans and its numerous cultural minorities to recreate their collective identity by reinterpreting Jefferson.